

Сергей Герджиков

ДИАГНОЗА БЛОКАЖ

„Диагноза блокаж”.

Годишник на СУ “Кл. Охридски”, том 83. Философски факултет.

Книга – Философия, 1989. 5–35. С.: Университетско издателство “Св. Кл. Охридски”.

5

Катедра по философия

Рецензент Николай Василев

Сергей Герджиков. ДИАГНОЗ БЛОКАЖ

Социално личное действие здесь и сейчас заблокировано и его аутентичная траектория деформирована. В этой студии развивается идея, что корень этой болезни – в особом типе „социальной макротехнологии”, рефлексивная, паправленная на субъект – личность и общество, в заблуждении, что жизнь людей может каким-то образом быть „выстроенной”.

Sergey Gerdjikov. DIAGNOSIS BLOCAGE.

The "here and now" social action is blocked and its authentic trajectory is distorted. The main idea of this study is that the roots of this illness lie in a specific type "social macro technology", reflective, addressed to personality and society as well as in the illusion that human life can be "built up".

„Блокаж” е дума необичайна за книжовния ни език, макар че отдавна е навлязла във всекидневния живот. Във всеки случай употребата ѝ тук не е каприз. Както ми се струва, това е най-краткият начин да назовем една базова диагноза на нашето социално действие. Действието сега и тук е блокирано и болезнено отклонено от автентичната си траектория. В тази студия се развива идеята, че коренът на тази болест е в „социалната макротехнология”, или в заблудата, че животът на хората може по някакъв начин да бъде „изграждан”.

I. Феноменът

„– Луд ли е Ор?

– Разбира се, че е луд – каза доктор Данийка.

– Можеш ли да го отчислиш?

– Мога, разбира се. Но той трябва да поиска от мен да го отчисля. Така е според правилника.

– Тогава защо той не поиска?

– Защото е луд – каза доктор Данийка. – Трябва да е луд, щом продължава да извършва бойни полети, след като толкова пъти едва се отървава. Разбира се, че мога да го отчисля. Но най-напред трябва той да се обърне към мен.

– Значи това е всичко, което трябва да направи, за да бъде отчислен?

– Това е всичко. Нека се обърне към мен.

– И тогава можеш да го отчислиш? – понита Йосарян.

– Не. Тогава не мога да го отчисля.

– Значи има някаква засечка?

– Разбира се, че има засечка – отговори доктор Данийка. – Параграф 22. Всеки, който иска да бъде освободен от строева служба, не е луд.

Имаше само една засечка и това беше параграф 22 – според него онзи, който при действителна и непосредствена опасност е загрижен за собствената си сигурност, има

напълно здрав разум. Ор беше луд и можеше да бъде отчислен от летателния състав. Единственото, което трябваше да направи, беше да поиска да го отчислят; но щом поискаше, той вече нямаше да бъде луд и трябваше да участва в полети и занапред. Ор щеше да бъде луд, ако участвуваше и занапред в бойни полети, а щеше да бъде здрав, ако не участвуваше, но щом беше здрав, трябваше да продължи да лети. Ако летеше, щеше да бъде луд и нямаше да трябва да лети; но ако не искаше да лети, значи, беше здрав и трябваше да лети. Йосарян бе дълбоко развълнуван от абсолютната простота на тази клауза в параграф 22 и подсвирна почтително.

– Този параграф 22 е засечка и половина – забеляза той.

– Няма по-добра засечка от него – съгласи се доктор Данийка.

Йосарян виждаше ясно абсолютната логика на параграфа. Съвършената симетрия на постановките разкриваше някаква елиптична точност, изтънчена и възмутителна като в добро произведение на модерното изкуство и на моменти Йосарян не беше съвсем сигурен дали действително я вижда, както никога не беше съвсем сигурен, когато се касаеше за добро модерно изкуство или за мухите, които Ор бе видял в очите на Апълби."

Джоузеф Хелър. *Параграф 22.*

Шедьоврите на нашето социално-административно обслужване не падат по-долу. Достатъчно е да си припомним явления като „доброволен бригадирски труд“ (от който трябва да се освобождавате с медицинска бележка), „доброволно гласуване“ за един кандидат, неучастието в което влече неприятни последици, такива магически триъгълници като триъгълника работа-жителство-жилище, който никога не е ясно откъде започва и къде свършва. Засечките са така прилежно поставени и така сложно преплетени, че често се „засичат“ една друга.

Това не е екзистенциален абсурд или естествен риск, нормални за човешкото битие и действие. Това е хроничен блокаж там, където „нормалното действие“ не засича.

Пространство-времето на социалните действия свито и деформирано до неузнаваемост. От която и точка да тръгнем, по линията на личните действия ще проследим непрекъснатата верига от засечки, отклоняващи на всяка крачка

7

социалното взаимодействие от някакво „оригинално“ очаквано, предвидимо, планируемо, законно, морално, естествено. Длъжни сме да проследим проявите и да се опитаме да проумеем корените на тази болест, нейната „логика“ или „антилогика“.

Живеем в странен лабиринт, чиито нива, коридори, стени и врати постоянно изменят своята конфигурация. Сякаш този лабиринт е разположен в огромен кораб, люшкан от незнани вълни в незнана посока. Там, където вчера е имало врата, днес намираме гладка и непроницаема стена, а там, където е била непроходима преграда, се е отворила малка вратичка в тъмен коридор зад нея, водещ неизвестно къде. Ние се свиваме и влизаме във вратичката.

Разумът в тази ситуация е поставен на изпитание. Той трябва да се примири и да се откаже да води нашите действия, или да направи усилие да проумее и да следва скритата логика на появата и изчезването на стени и врати в лабиринта. Тук действат реални сили, които не може да не са подредени по някакъв начин. Можем да започнем с типология на феномените на „блокаж“ и изобщо на деформацията на действието.

Маркирането. В свръхмашината, която непрекъснато изграждаме, действията на функционалните елементи естествено са машинални. Социалната функция е маркирана – неангажирана, безлична, несвободна и безотговорна. Проблемите, които реално стоят, нямат нищо общо с тези действия. Тук проблематичността се избягва така, както се избягват инициативата и риска. Маркирането е блокажен симптом, защото свежда енергията на дължимото социално действие според ролята до ритуал на изпълнение с минимално усилие. Усилието е минималното, което гарантира съхранението ни в тази роля. Пестим енергията си за действителните проблеми, с които сме затрупани

непосредствено. В пространството на фиксираните социални функции личната инициатива е противоположна, защото смущава тихата музика на едно отработено маркиране. Тя се натъква на неизброими блокажи отстрана на този добре смазан механизъм на фасадната машинария. Огромната инерция, с която се носим ускорително надолу, е просто милиардното машинално действие. Тази инерция повлича неудържимо идеи, инициативи, умения, вяра и радост от смислена събитийност. Ролята така е заразена с безсмисленост и блокаж, че скоро изоставяме опитите си да „въвеждаме ред“.

Вялото унило действие ни обгражда отвсякъде. Вяло излизаш от къщи, вяло работиш, вяло общуваш и вяло се развличаш. Огромен е обемът на рутинните действия, бясно въртящи механизмите на бутафорната постройка. Те няма как да засекаат дори въпреки, а може би именно поради своето маркиране: те съществуват, за да бъдат маркирани. Сутрин пускам машината със спомена или разговора за снощи или довчера. Влизам при студентите и включвам латерната. Сядам пред пишещата машина и нижа шампи. Чета вестника и научавам това, което се иска от мен да знам. Научавам и каква оценка трябва да имам за събитията. Всичко е направено за мен. Защо ми е да се ангажирам с мое действие? – само за да скандализирам „хармонията“.

8

Чакането. То изпраща всекидневно в небитието порции живот.

Чакане на автобуса. Чакане на материали. Чакане на опашка. Чакане за мебели, за телефон, за „жителство“ – един чисто регионален термин, за кола и жилище. Чакане на обсъждане, на приемане, на съвет и заседание, на защита и одобрение, на приемане час и документ, на чиновник и печат, на събдяване на обещание, на изпълнение на предначертание. Чакаме по-висок жизнен стандарт, но ни посреща затягане на коланите. Чакаме „развит социализъм“, но се оказваме в „командно-административен модел“. Чакаме събдяване на мечти, а дочакваме отчитане на грешки и деформации. Мъртво чакане, вцепенение, мъртва хватка на безизходното бездействие. Застива продуктивната енергия. Натрупва се като експлозивно напрежение. Излива се в обикновено ерозиращо всекидневно насилие. Хроничният блокаж е представен в хилядочасното чакане като небитие па действието.

– Ще чакате!

Този чиновнически призив към дълго „култивираното“ търпение сработва като магически „суперключ“, с който се заключва готовността към съзидание и се отключва животинското вцепенение.

Вторият начин. Той замества блокирания „първи начин“. Поливариантни решения има обаче само на някои проблеми. Уникалността на всяка ситуация допуска само едно истинско решение и засечката го проваля. При гарантирани норми – правила на играта – се създават подредени условия, които изискват едно оптимално решение – ход. Нестандартните решения, отклоняващи действието, са следователно отклонения от норми. Но когато не съществуват норми или те съществуват във вид на фасада и средство за привилегировани актьори, социалното действие става решение по принципа „целта оправдава средствата“, т.е. произволно или блокирано на ниво средства. Ако отделен актьор реши да спазва прозрачните норми, той ще се озове в задънена улица.

Деформацията на действията; изграждащи функционалната система, я дестабилизируют. Постепенно те формират нови траектории на възпроизводство на социалната система и фактически една втора, прикрита зад фасадата, реална система на реални сили и взаимодействия. Енергетиката на тази система е обезпечена от максимално възможната при тези блокажни условия конструктивна човешка енергия. Тя е разпределена и преразпределяна в социалното пространство във вид на потоци и концентрации ни пари и власт. За сметка на парите и властта правото е фиксирано на нивото на ефирната фасада.

Квази-стабилното състояние на системата е базово условие за една интензивна динамика на траекториите на рационалните действия – правилата на играта във всеки

момент задават различни оптимални ходове, тъй като съотношението на сили непрекъснато се мени. Перманентна е несигурността на възпроизводството на стабилни траектории, тъй като системата като цяло е съществено илегална и заплашена от разкъсване, особено в своите слаби звена, скрепени с относително по-малки концентрации „социална енергия“ – власт и пари. Така се множат „начините“ – втори, трети, четвърти. Снемането на всеки нормативен етаж: икономика, право, политика, морал -разкрива нов хоризонт на възможни акции.

9

Прокарването на тези акции естествено блокира други акции и преди всичко такива, които в най-ниска степен се съобразяват с реалното разпределение на силите, разчитайки на обявени на фасадата норми. Всеки отделен блокаж ирадира усилен към всички „съседни“ действия, зависими от блокираното. Така реалната мрежа на социалните взаимодействия е по странен начин жизнена, непрекъснато люшкайки се „на ръба“. Разбира се, тази система остава през цялото време достатъчно добре организирана, за да може да се самовъзпроизвежда. „Вторият начин“ експанзира, възпроизвеждайки се разширено, обхващайки все нови области от социалното пространство, адаптирайки все по-добре своята силова конфигурация към нормативната конфигурация на силите, съгласува се все по-успешно с правото, икономическата рационалност и дори с морала. Той създава свой морал, своя икономика и своя правна култура.

Що се отнася до сферите на „духовна“ реализация, блокажите са по-твърди. Публикация, изложба, роля, постановка и признание засягат не толкова големите пари и власт, колкото удобните чиновнически ниши, от които некомпетентни хора под закрилата и опеката на бюрократичната система, чиито интереси пазят, дърпат конците на куклите, излезли на сцената на културата и ги възпитават в ценностите на халтурата. Тук зорко се следи какви истини за нашия живот ще излязат на сцената. Нали трябва да се пази фасадата от прекалено кирливи петна.

На постоянна илегалност обричат активния актьор „множеството нормативни актове“. В „еди нство“ с множеството закони те могат да представят като незаконно почти всяко достатъчно перспективно действие и в зависимост от локалния властен интерес да го лансират или провалят. Така съзнателно устройваните блокажи от административната система използват закона като трамплин за своите цели.

Всяка социална функция в разпределението на труда съдържа някакви възможности за обмен на ресурси. В легалната система тя е нещо нормално дължимо. В илегалната система обаче се превръща в нещо като обменен ресурс на постоянно разположение на актьора. Ако той не иска да бъде безсилен акумулатор на социално напрежение и държи да носи рицарски хуманните принципи на културата, съкрушителни ще бъдат психичните, социалните и икономическите удари, които го очакват. Присвояването на дефицитна ценност е практически перманентно блокирано и перманентно зависимо от жертви в областта на личните властни зависимости, мисълта и достойнството. Отклонението от професионалното действие, неизбежно при привилегировано и илегално доставяне на ценности, с които разполагаме по повод на професията, само е блокаж на нашата функция и чрез нея – на всички други действия, зависими от нея. Това значи, че решаването на проблем по втория начин ражда нов блокаж, по правило превъзхождащ онзи, който компенсира. Напрежението се прехвърля и расте, вместо да се разрежда и сменя на място. Проблемите не се решават, а се трупат. Социалното напрежение – енергията на нашия живот, предназначена да възпроизвежда и обогатява този живот, се отключва и свлича като лавина върху всички нас и особено върху „нискостоящите“, които няма с какво да „купят“ поне част от решенията на своите проблеми.

10

През 1960 г. в нашата страна се падат по 3,8 литра абсолютен алкохол на човек от населението, докато потреблението на алкохолни напитки за 1986 г. е достигнало 7,51

литра абсолютен алкохол на човек... У нас 261,1 на сто от всички извършващи се криминални престъпления са под влиянието на алкохола."1

Между умрелите през 1986 г. в България 61,5 % са починали от болести на сърцето и кръвообращението. Аритмия на пулса на живота.

Общият брой на болните от тези болести същата година - 1 015 820 - всеки деветидесети човек.

От болести на дихателната система същата година вече боледуват 2 876 761 души - 281,5 % ... Чист въздух и синьо небе.

От злокачествени тумори са заболели 137 450 - 251,2 на 100 000.

Според международния здравен статистически годишник от 1987 г. България е на едно от първите места по дела на умрелите от инфаркт: (данните са за 1985 г.): 7157/160,1 на 100 000.

Същата година у нас са се самоубили 1456 души - 23,2 на 100 000 мъже и 9,4 на 100 000 жени. Унгария е на първо място в света по дял на самоубийствата: 4817 за 1986 г. - 66,1 на 100 000 мъже и 25,9 жени на 100 000. Представените в този годишник социалистически страни - България, Чехословакия, ГДР, Унгария, Полша, Югославия - не „слизат" под дванадесето място но който и да е от двата показателя - инфаркт и самоубийства3. В СССР през 1987 г. са се самоубили 40 181 мъже и 13 924 жени - съответно до 41,1 на 100 000 в някои райони4.

„Хората свършват със самоубийство, връщайки се вкъщи от райизпълкоми, магазини, опашки. Толкова голямо е унижението, на което те понякога се подлагат. И всичко това е бит. Сив, прозаичен, непоносим бит всеки ден... Ето каша, кал, размити пътища в малко градче. Майката става в полуздрач, отива на работа, на фермата. Ненаспалисехора, малък автобус, ботуши на краката, мръсна ферма. Звънец, мама буди по телефона децата, сега вече само сестричката. Яденето е оставено на печката. Радиото с всекидневната монотонна информация. Пътят за училище. Ето обратния път. Отново у дома... Уморена, недоспала, изстинала майка. Безвкусен обед на масата. Непоискани ръце, некрасиво облекло, нелюбеци мъже, майката се изморява, тя плаче, тя вика... уроците... Зад прозореца безрадостен пейзаж... поел е телевизора и сън... а утре всичко отначало...

И така ден след ден...

По идея край на живота си е могла да сложи майката. Но тя продължава да живее. Свикнала е. Смирила се е.

От живота си е отишъл малкият. Той не е успял да свикне."5

Измерения на обикновена човешка драма, родена от обикновена всекидневна практика. „Разминаване между идеали и реалност." Тъжно тотално лицемерие на

1 Джилянков, Г., Тичев. *Алкохол и престъпност*. С, 1988, 12-13.

2 Здравеопазване. ЦСУ при МНЗ. 1987. С, 1988, 7-12.

3 World Health Statistics. Geneve, 1987, p. 195; 196-327.

4 Веденеева, И. „Шаг иоследний". Сп. *Огонек*, 1989, № 3, с. 16.

5 Цит. съч., с. 17.

11

розовата фасада. Възприятието на реалността е насилствено раздвоено в два хоризонта: дължимо и насъщно. Такова тъжно и тотално лицемерие, изглежда, познаваме само ние. Но човешката природа е необяснима – тя издържа и по-странни неща.

Далаверата. Действието е засечено и времето му е разкъсано. Енергията му не се губи, а се трупа в напрежение или пренасочва в илегална траектория.

Далаверата е естествено продължение на действието в системата на реалните сили. Тя е само негово развитие като обхват, сложност и интерсубективност. Далаверата е заредена с огромна дълбочина и ширина на значения и смисли. Тя е и национално-психологически феномен. Но ще оставя тази страна за анализ на психолозите. Интересува ме далаверата като деятелен феномен.

Това е рационално илегално действие на повече от един актьор. Планирана, организирана и целенасочена прагматично, тя цели печалба на социална ценност. Протича по правило извън закона, но има голяма вероятност да е напълно обезпечена законно. В такъв случай какво я прави „илегална“? Вероятно нейната реализация показва, че нещо не е в ред с нормите и законите. Във всеки случай това е действие, достатъчно далеч отстоящо от „максимите, които могат да станат закон за всяко разумно същество“, облагодетелстващо група хора в условията на дефицит и блокаж за сметка на ощетяване на други хора. Далаверата обособява свой субект – „мафията“, която е остров на местна рационализация на дейността за сметка на социалния хаос около нея (и в това има изключения). В далаверата се свързват хора с конкретен общ ситуационен интерес. Между тях се разиграва цялата игра на власт, авторитет, принуда и насилие за окончателно разпределение на придобитото. Тази група е образец на отчуждената социалност с наша марка.

Възникването и възпроизвеждането на този начин на действие е обусловено от деформациите в легалната система. Принуден съм да се включа в далавера за незаконно снабдяване – кражба – със строителни материали, които естествено заплащам като дефицитни, но ги придобивам, без те да са в наличие на пазара. Включвам се в далавера, когато отнемам жилището на някой друг срещу няколко хиляди лева подкуп, или когато разменям положителна оценка на работата на мой колега срещу негова положителна оценка на моята работа. Далаверата няма перспектива, ако съществуват достатъчно добри условия за живот и работа на всички и ценностите се разпределят според труда. Т.е. тя е „несъвместима“ с „нормите на социалистическото общество“. Тя черпи своята жизненост от аномалиите в нашата социална практика. Заинтересовайки достатъчно властимащи, тя се застрахова пред закона и за сметка на увеличените засечки в обществото като цяло повишава степента на организираност на своя субект – „мафията“. Това е консенсус, локална рационализация, която почти неизбежно възниква в цялостно нерационална и безжизнена система. Разбира се, илегални игри има във всяко общество. Но те по правило използват именно пролуките в нравствената, правната и икономическа общност.

Опасността от разрастването на далаверата не би била така голяма, ако тя открито се поставяше извън закона и активно се изтласкваше от икономическата

12

и политическа практика чрез укрепване на Системата. Не, тя е полускритаполуявна, полузаконна–полунезаконна, полудалавера–полутворчество в легалното пространство. Упорито налагайки се като доминантен начин за решаване на реални проблеми, тя разлага моралното цяло на нацията и ликвидира базови условия за една икономическа и политическа култура, която би могла да лежи в основите на здравето гражданско общество. Изкушения за злоупотреба при тотално отчуждение от държавната собственост и власт винаги ще има и в този случай единственото, което ще препятства далаверите, ще бъде нравственото единение на хората като партньори на една честна игра с всеобщо признати правила. Такова развитие на нравите е историко-културен процес, базиращ се върху извечни корени на нравствеността, заровени дълбоко в националната психика.

Това препятствие е почти нулево при ненормалните условия на производство, правораздаване и управление, в които живеем. Крещящият дефицит на живот е по-силен от потреса на нравственото пропадане. Веднъж задвижена, тази стихия изгаря всичко духовно и самоценно, което не се възражда с реформи и пожелания. Тя оставя след себе си само гола поквара. Опустошава и осакатява най-силно личностите. Стискайки зъби, свестните хора поемат по този път, повлечени от насъщната нужда от елементарни жизнени блага и насъщния страх от изолация. Защото действието в далавера се е превърнало в норма, държаща реални „общности“ от „единомишленици“ и „ортаци“, свързани с нишките на взаимните дефицитни услуги и съвместното газене на честта и закона. Нещо повече – далаверата е формата, в която се компенсират големите провали на легалната система и се решават, макар и „на косъм“, най-важни проблеми на

икономическото и социалното възпроизводство. Страшно е, когато това действие се вкорени в начина на живот на нацията и започне да определя и нейното участие в общността на нациите.

Животът в далавера е истинска драма за най-положителните личности, които народът ражда и създава.

Героят на Радослав Михайлов от разказа „Извън стандарта“ Димитър Стоянов-Първи е фаянсаджия. Живее с жена си и двете си деца във фургон и чака жилище от строителната организация, в която работи. За разлика от всички майстори в бригадата, единствен не приема частните поръчки на бъдещите собственици на жилищата и не се съблазнява от шанса да спечели частно. \$– Защо правиш така, Първи? Парите ли са ти омръзнали, бунак ли си, или ни даваш пример? Ама да знаеш, че на нас такива примери не ни минават! Парите не бяха му омръзнали, пример не даваше никому, просто не искаше частно и това е. Към Димитър се стича утайка от лоши чувства. Колегите му го избягват; няколко пъти ги улавя, без да иска, че се канят да ходят на кръчмата – без него. – Да не ни наковладиш! Притеснения и тъга. Под нарите на фургона, тихо, та да не се събудят децата: ще дадат ли квартира, или няма да дадат? Млад журналист пише очерк за него. – Горд си... Тъй де, бъде горд, това е хубаво, но не си съвременен.

Сега трябва да иде при Домузчиев за квартирата. Обещал му е още преди години. Междувременно върху му се излива злобата на колегите: – Излиза от статията, че само ти си честен, а всички ние сме мошеници! Ти си една гадина, Първи! Плашихме се да не ни изтропаш, а ти пред целия свят ни изложи. Това само

13

една гадина може да го направи. На другия ден Домузчиев: – Добре, дошло момчето, написало. Но защо се заяждаш с другите, че работят частно. Ти не щеш, добре, твоя работа, защо се разграничаваш от другите? Излиза, че другарят Кавракиров върши престъпление, като си облицова кухнята както желае! Квартирата се отлага, макар че няколко дни преди това колегата Димитър Изисканият е получил: – Броят на заявленията знам: сто и тридесет и две. За Димитър Филипков се застъпи другарят Кавракиров. – Но той няма деца, другарю Домозчиев. – Не знам... Какво да те правя? Ще чакаш. Уж не си глупав човек, а прости неща не разбираш. Примоли му се...

Ако му се примоли... Не обича да се моли, досега никому за нищо не се е молил. Димитър прави опит да се пречупи. Решава в безсънна нощ на нара във фургона. Трябва да се пречупи заради децата. Извинява се още на другия ден на колегите. Исква да започне частно! – Ти затова ли? Прощка, за да делиш с нас мангизите? Криво излиза – уж са му простили, а старото приятелство не се връща. Димитър се измъчва тихо и сдържано. Агитация на собствениците. Дефицитни декоративни плочки, издействани по втория начин от Изискания. На другия ден светът се променя. Димитър черпи. Изисканият, който движи далаверата с плочките, разказва. Жилището го е получил от Кавракиров, облицовал е не само апартамента му тук, а и частната му вила.

Изисканият държи тлъст клиент, падащ се по право на Димитър. – Ако целунеш ръка, не само Фермански ще ти отстъпя, но и ще ти уредя квартирата с другаря Кавракиров, макар че Домузчиев те е отрязал. Повдига се Димитър бавно, краката му са омекнали, дланите му се свиват и разпушат, в очите му гори диво ожесточение; да замахне ли, или да целуна ръка? Симо: остави го, Първи, мани го тоя мръсник!... Че той за пари е готов и тебе, и нас, и себе си да направи на парцал!...”

Съобществото, носещо и възпроизвеждащо далаверата, се крепи на несигурния и изменчив двигател – интереса, и му липсва най-важното – нравствената общност. Затова „мафията“ безболезнено се разделя с неудобните и лесно се възпламенява от вътрешни конфликти. Но тя не се спира пред нищо и е неизкоренима там, където нещата са задвижени по генерално сбъркан начин. Така животът ражда с помощта на здравия разум свой ред в безредието.

Насилието. То изражда общността, разрушавайки я отвътре. „Нормалното“ всекидневно насилие на асиметричните зависимости, когато „партньорите“ са неравноправни, се изражда постепенно в необяснимо, ненужно и самоцелно насилие. Стига се до кървави драми.

Насила купувам ерзац-стоки по липса на други. Производителят безпроблемно властва на „пазара“, където проблем е не да се намери нужното – това е немислимо, а да се намери това, което въобще се предлага. Сами се подлагаме на това насилие, и дори всекидневно отделяме часове, за да минем през него. В условия на дефицит и монопол всичко произведено може да бъде продадено. Клиентът няма къде да отиде – ще купува и ще се моли, за да купи.

Примириявам се с това, че съм нищо пред която и да било институция. Най-малкото пристъпване на закона се стоварва върху личността, ако тя няма опека, но всякакви беззакония на институциите са ненаказани и ненаказуеми.

14

Насила ме принуждават да раздвоя личността си и да имам две истини: за мен и за сцената, едната за мен, а другата за пазара. Когато ме карат въпреки моята воля да се „обединя около“, да се „сплотя за“, да се „присъединя към“ или да се „включая“, аз трябва не само да се примиря, но и да поискам сам това. Иначе става още по-лошо. Принудени сме да слушаме недомислени директиви и инструкции и да ги гласуваме. Насила изкривяваме своя поглед и формираме защитни възприятия, над нас тегне свръхтежък свят и ние се огъваме по неговите очертания. Не дай си боже да попаднем извън общото движение, да се превърнем в индивидуалисти, антиобществени елементи, дисиденти или врагове.

Насила „приемам“ масовите политически действия като мои свободни-действия. Набиват ми в главата нелепости – заставен съм да ги слушам и активно одобрявам. Искат да *формират* *мирогледа ми*, да *възпитат списък добродетели в мен*, да *формират личността ми*, и *развиват моята активна жизнена позиция*, да *ме превърнат в човешки фактор*. Искат да ме направят многостранно развита социалистическа личност, да ми разяснят как да се саморазвивам.

Изолиран съм от света насила. Чета само онова, което ми се предлага. Гледам само онова, което е налице тук, по решение на „отговорните“ фактори. Не мога да чета друга преса освен натрапващо еднообразните сухи безлични „коментари“ на безгръбначните журналисти. Опитът ми да се измъкна от всичко това се таксува като позорно бягство, като предателство.

Насила привиквам да мисля *разрешени* мисли, да оценявам нещата *правилно* и да правя *зрели* политически изказвания. Редакторската цензура ме научава месец след месец как трябва да пиша, как трябва да си върша работата. Създават в мен самоцензурата като най-цинична и най-гъжна форма на самонасилие върху мисълта.

Примириявам се с произволите на редакции и издателства, на съвети и комисии, на рецензенти и редактори. Отново предлагам новите си неща на същите инстанции. Те са незаменими. Аз ги търся, а не те мен. Изкривява се погледът и се формират защитни възприятия. Тегне свръхтежкия свят и огъва. Мислят се разрешени мисли, нещата се оценяват правилно, нравят се зрели изказвания. Това „изграждане“ на „лоялната“ личност е невъзможно без известна „лабораторна чистота“ – изолация от неконтролируеми външни въздействия. Предлага се набор от подходящи културни форми – наша наука, наша философия, наше изкуство, наш морал, наша вяра. *Формира* се *мироглед*, възпитава се *списък с добродетели*, *изгражда* се личност (многостранно или всестранно развита), *формира* се активна жизнена позиция в нея, превръща се тя в *човешки фактор*. Какво става с човешката воля, мисъл и достойнство, какво става с „човешкото същество“ в процеса на това формиране?

То формира в себе си механизми на неутрализация и на избиване на товара. То често реагира по неспецифичен и непредвидим начин. То може да тръгне по пътя

на,насилието вместо по пътя на строителството. Защото смисълът на „изгражданията" има своя граница, отвъд която става абсурд. Границата на изграждането на онези социални механизми, които обезпечават простор на жизнения хоризонт и навлизането в интимните движения на уникални личности, които се извършват автентично само доколкото са спонтанни.

15

Престъпността има много корени. Ние трябва да търсим нашите корени на нашата престъпност. А те са заровени дълбоко в изкривяванията на социалните връзки, икономическите и социалните механизми на възпроизводство и света на личността.

От 1 867 223 регистрирани през 1988 година престъпления в СССР са разкрити 1 286 000 заподозрени, т.е. повече от една трета от престъпленията или около 500 000 правонарушители са останали неразкрити и безнаказани. Същевременно оправдателните присъди са 0,5 % от всички. В Съветския съюз все още съществува смъртна присъда (дори за икономически престъпления)⁶. И у нас.

„По време, когато присъдата на Н.П. Трегубов – шефа на Главторг на столицата и по съвместителство „кръстник" на престъпната „система", включваща десетки хиляди действащи лица, беше подписана, а после оставена на разположение на висшите съдебни инстанции, Олейник (следователят – С.Г.) можеше да се чувства именник. Нали вече бяха предадени на съд и десетки други дела, произтичащи от трегубовското. Това обещаваше удар по мафията (макар и само в сферата на продоволствената търговия в столицата), от който тя едва ли би се съвзела. Но именно в това звездно за себе си време „важнякът" (изразявайки се на служебен жаргон), а официално – старши следователят по особено важни дела при прокуратурата на РСФСР Олейник написа своята първа молба за оставка, не криейки: тук има протест!

Разбира се: изпълваха го и лични обиди. Но не толкова на конкретни лица -въобщо предостатъчно, а на цялата Административна Система, която лично многократно му доказваше своята цинична безчовечност."⁷

„От две хиляди попаднали в сферата на следствието работници от продоволствената търговия в Москва (половината от тях – високи чинове!), чиято причастност към крупното, многомилionenно разхищение не предизвиква съмнение, до съда достигнаха само около осем процента. От 97 дела в съда са насочени 2. ...дейците се свързват с углавни престъпници, а те общо – с бюрократичния апарат. Тук именно е възникнала Системата...

А какво е мафията? Политизирана престъпност, която използва за своите цели представители на властта, техни служебни пълномощници.

А какво следва след мафията? Какъв етап?

– След мафията? Завземане на политическата власт от престъпния свят."⁸ Узбекистан от времето на Рашидов. Мафиотите свръхоперативно организират нови производства с нови технологии, позволили всяко второ изделие от държавни предприятия, сочени за пример, да се „пуска наляво". Поток пари и ценности нагоре – още една характерна черта на мафията.

„Но все пак: каква крайна цел имат? Ако има такава...

– Само власт!

– Власт над кого? Колкото по-широка, толкова по-добре?

Рано в, /V. Шайка, банда, „система". Огонск, 1988, № 48, с. 5.

⁷ Кто осудит судью. – Огонек, 1989, № 14, с. 27.

⁸ Радов, А. Цит. съч., с. 5.

⁹ Пак там, 6-7.

16

– Безпределна! Властта като самоцел! Властта на всички нива!"⁹

Необятно е пространството на насилието, както е необятен човекът. Хроничният блокаж има своето обяснение и вероятно своето превъзможване. Коренът вероятно е в

начина на движение на нашето общество, адекватно или неадекватно въплъщение на една уникална по своя род теория.

Може би разумът е способен да се справи със свръхзадачата да разбере природата на незнайните вълни, които люшкат кораба и лабиринта в него, в който щъкаме. Парадоксите трябва да имат своето „рационално разрешение в практиката“ (Маркс).

II. ОБЯСНЕНИЕТО

Нашето общество трябва да се схваща като проблематична реалност. И то в твърде специфичен смисъл. Научният, теоретичният социализъм е проблематичен не просто защото няма окончателни теории. Това е единствената концепция, която съзнава себе си като концепция за разрешаване на „загадката на световната история“. Това е единствената концепция, която от деклариранни и искрено следвани научни позиции предвижда, програмира и направлява „революционния скок от царството на необходимостта в царството на свободата“. Единствената теория, която иска не просто да бъде потвърдена от практиката, а да прониже тази практика и да я организира, насочвайки обществения живот чрез свободата като генерална цел. Такава теория как би могла да бъде проверена в практиката? Защото всяко разминаване между двете съвсем коректно от гледна точка на това теоретизиране ще се представя като недостатъчност на практиката спрямо теорията, а не обратно. Но как ще разпознаем евентуални грешки на самата теория? Може би чрез упорития неуспех на нейното въплъщаване. Не е сигурно. Във всеки случай един технологичен провал не означава погрешност на теорията, на която се основава. Но в тази уникална социална технология опитът за критика на теорията от гледна точка на практиката ще влезе в грубо противоречие с интенцията на теорията да „критикува“ и да „оправя“ света – тя не е дошла да се влачи след света, а да го промени.

Реалният, практическият социализъм е проблематичен, защото това е единственият период в историята на човечеството, който съзнава себе си в лицето на своите творци, че е предвижданото в теорията разрешаване на загадката на историята или във всеки случай поне съзнателно построяване на една социална форма на живот, която ни приближава до идеала за човешка свобода, т.е. път към разрешаване на въпросната загадка и скок към въпросното царство. Това е единствената обществена практика, която следва теоретичния социализъм, доколкото това се оказва възможно, и по този начин потвърждава своята смисленост, без да следва „сляпата стихия на живота“. Същевременно като основен принцип на самата теория стои принципът на практиката, т.е. положението, че основа, цел и критерий на всяко познание е материалната човешка дейност. Уникална парадоксалност, която впрочем е решена принципно в диалектиката, макар че ни тревожи по повод на перманентни практически неприятности. Уникалното в практиката на реалния социализъм е тази генерална

17

и дори в перспектива глобална целенасоченост.

Ние вървим по нов, но очертан предварително път. И когато се окаже, че мястото, на което се намираме, не прилича съвсем на начертания път, грешката чия е – на предначертанието или на следването? По сме склонни да критикуваме практиката, макар че самата Марксова мисъл ни казва друго. Непрекъснато откриваме нови отклонения от „ленинските принципи“, от „етапите, предвидени от класиците“, от „икономическите закони“ и т.н.

Що за практика е това от гледна точка на разума, научността и технологията? Нещо като демиургично обосновано от свръхтеория движение, което структурира не някакви неживи структури, а човешки отношения. Социална технология. Строителна технология. Строителство на живота. Съзнателно правене на история.

Впрочем в областта на средствата хората никога не са чакали фундаментални теории. Нито първобитните са чакали химията да обясни огъня, а механиката – действието на лъка и стрелата, нито древните германи са чакали биотехнологията да им обясни

ферментацията, за да правят бира, нито Стивънсън е чакал появилата се век по-късно термодинамична теория на машините, за да построи парния локомотив, нито селекционерите на породи са се опирали на теорията на Дарвин (точно обратното!). По подобен начин хората са създавали своите общества, без да подозират що е това общество и на какви закони се основава. Не са се обвинявали в неправилно следване на теория поколенията, които са създавали съвременните демокрации и лежащото в тяхна основа гражданско общество. „Декларацията на правата на човека” на Великата френска революция не следва Русо или Монтескьо, а интуицията и опита за основните характеристики на свободния гражданин, идеалите на свободата на личността, които в скрит вид лежат във всяка зряла личност.

Разбира се, социализмът също не е бил никога „сляпо” приложение на марксизма, а е използвал различни негови аспекти в различни свои периоди, макар че „в главното и основното” той е приложение на великата марксистка теория, доразвита от Ленин за съвременната епоха, за епохата на империализма. Самият Маркс се е изказвал често против тълкуването на теорията му като буквална програма, догма, рецепта. Независимо от това и той, и Енгелс, и Ленин като политически лидери и като учени са издигали политически програми, писали са съчинения за борбата на пролетариата и за Революцията. Това не са просто някакви пожелания, а обосновани теоретично прогнози и предписания, подлежащи на „самосбъждане” чрез революционни мероприятия.

Стотици хиляди страници са изписани по повод на „диалектиката на обективния исторически процес и революционната дейност”. Тук има истинска апория, която кратко можем да изразим така:

Всяка теория, която се прилага успешно за промяна на реалността според поставена цел, е вярна. Ако това приложение е неуспешно въпреки спазване на изводите на теорията и нейните предписания, тогава теорията е невярна. Практиката е основа, цел и критерий на истинността. Следователно, ако теорията на Маркс, Енгелс и Ленин за прехода от капитализъм към комунизъм със следващото от нея практическо ръководство за съзнателно извършване на този преход бъде приложена с успех – новото общество има висока производителност

18

на труда, свободата се разширява, личността се обогатява качествено, духовната култура процъфтява, – то тази теория е вярна.

При неуспешен резултат обаче тя е невярна.

Но тук се появява засечката. Неуспехите в строителството на социализма не означават погрешност на теорията. Защото тя може да не е разбрана и приложена правилно. Значи може да се окаже, че самата практика е погрешна. Ако обаче тя е погрешна, как тя става проверка на теорията? Какво става с принципа на практиката – основен в теорията. Ако пък се изходи от принципа на практиката, то социалистическата практика не може да е „погрешна” и е опровержение на теорията, с което основният ѝ принцип – принципът на практиката, също е опроверган. Но тогава той е неверен и не може практиката да опровергава теорията. С което пък се изключва нейното опровергаване, т.е. допускането, че тя е вярна, а с нея и принципът на практиката, не е опровержимо.

Засечка и половина!

Наистина тя може да е лъжлива и да се дължи на неприлагане на диалектиката. Но не е и чест за диалектиката, ако тя може да докаже всичко. В края на краищата здравият човешки разум трябва да има право и би трябвало да може рационално да прецени една концепция, която обещава на хората невиждан прогрес, ако те са готови да действат по определен начин, в единство. Иначе тя губи смисъла си като революционна концепция и революционна практика – в този случай тя е напълно извън нормалната понятност и критика и може да си позволи всякаква манипулация с хората и техния здрав разум. Само

че в този случай не тя ще живее независимо от здравия разум, а точно обратното – здравият разум ще ѝ се присмива.

Нямам претенцията на новатор в „разкриването“ на парадоксите на марксизма. Искам само да изследвам някои парадокси на реалността и корените на реалния блокаж. Съзнателно избягвам впускането в дискусията относно тънката структура на Марксовата мисъл и нейните значения.

Всички тези дискусии сами по себе си са сигурно интересни, но те малко могат да ни обяснят защо нашият днешен живот е безобразно накъсан – във всеки случай това не е резултат на погрешни анализи на класическата мисъл, правени от практиците революционери. Тук става дума за един тип демиургична тотална практика, социална макротехнология.

Характерно за тази парадоксалност е, че въпреки изобилието от теоретични варианти за дефинирането ѝ в термините на фази и етапи, модели и стратегии, ние не сме в състояние да разберем какво става сега, а още по-малко какво ще стане след петдесет, двадесет, дори десет години. Характерно още е, че се сблъскват, разминават или припокриват две тенденции: тенденцията на „стихийния живот“, която води до нови форми или ги изисква, и тенденцията на реформите, на „политическата технология“, която интензивно твори конструкции с цел да овладее положението и да го подобри. Успехите на нашите реформи засега са близки до нула. Нещо повече – кризата се задълбочава. Коренът на несъстоятелността на това, което е правено, не е просто в един модел на социализма и неговото изчерпване. Това е елемент на несъстоятелност в полагането на основните или по-дълбоко – в самата идея за „основи“, „проект“, „строеж“.

19

Затова в обяснението на днешните реалности няма да се опирам на теории, а изключително на *критика на социалната технология* чрез иманентен анализ и очевидни съображения извън нейния хоризонт. Съществува все пак някаква логика в това, че именно социалистическите страни се оказаха в този блокаж. Ние продължаваме да сме напълно под влиянието на вече традиционни представи за нашата нова история като „строење“, „доизграждане“, „усъвършенстване“, „прелом“. Сигурен съм, че имаме нужда от осъзнаване на реалните движещи сили, създаващи се спонтанно в живота, и в критично и предпазливо включване на „технолозиите“ и реформите в струите на живия живот така, че да се създадат най-стабилните от възможните нови състояния и форми. Но за тази цел е нужно *критическо съзнание за практиката на строителството на социализма* и умерени и тънки стъпки за постепенно освобождаване на социалните сили от фасадата, опеката и хватката на механизмите на подвеждане на живота под диктата на предназначенията. Не живота, а неговите социални условия трябва да строим.

Несъстоятелното по замисъл действие не може да не блокира. Ако блокажът в една технология е повсеместен, трябва да се търси някаква нейна базова несъстоятелност.

Още социалистите-утописти проявяват някаква почти налудничав ексалтация, разкривайки чрез мощната си мисъл вратите на един рай, невидян от хората поради глупостта им.

„В началото, както и в края на този труд аз привличам вниманието върху една истина, твърде нова за цивилизацията: че теорията за четирите движения – *социално, животинско, органическо и материално*, беше единственото изследване, с което разумът трябваше да се заеме. Това е изследването на общата система на природата, един проблем, който бог поставя за разрешаване пред всички планети; и техните жители могат да преминат към щастието едва след като го разрешат... При четенето на това произведение ще трябва да се има предвид, че, тъй като обявеното откритие само по себе си е по-значително от всички досегашни научни постижения на човешкия род, един-единствен спор трябва да занимава цивилизацията още отсега: те трябва да се уверят дали наистина съм открил теорията за четирите движения; защото в случай на положителен отговор всички политически, морални и икономически теории трябва да бъдат хвърлени в огъня и

всички да се подготвят за възможно най-изумителното, най-щастливото събитие на земното кълбо и на всички планети – за *внезапното преминаване от социалния хаос към всемирната хармония.*"¹⁰

Основавайки се на „трите цели на привличането и неговите 12 движещи сили или коренни страсти“, пророкът Фурие предлага нов живот „по таблици“, разпределящи времето на хората. Например поради „пеперудената страст“ или „изкуството да се живее много добре и много бързо“, присъща на човешкия род, трябва просто на ден да се сменят 7-8 вида труд, които на следващия ден се сменят с други 7-8. Така ще се роди човешкото щастие и изобилие: „хората, родени и отгледани в хармония, ще бъдат принудени да ядат по пет пъти на ден и това няма да бъде много, за да се изконсумира огромното количество храни, които ще произвежда този нов строй... искания от хората социален механизъм“¹¹. Е, наистина има нещо смуцаващо – живот по

10 Фурие, ПШ. *Новият свят*. Избрани страници. С, 1975, 43-44.

11 Пак там, 144-147.

20

таблица, твърде силно напомнящ санаториум или някаква фантастична ферма.

Мрачно се присмива Достоевски:

„...А тъй като всички желания и разсъждения наистина могат да бъдат изчислени, защото нали все някога ще открият законите на нашата тъй наречена свободна воля, следователно – шегата настрана – ще може да се състави нещо като таблица и ние наистина ще желаем по тази таблица. Та нали ако на мен например някога ми изчислят и докажат, че щом съм показал на еди-кого си кукиш, станало е именно защото не съм могъл да не го покажа и е било неизбежно именно с еди-кой си пръст да го покажа – какво свободно ще остане тогава в мен, особено ако съм учен човек и съм завършил някъде образованието си?... Вижте какво: разумът, господата, е хубаво нещо – това е безспорно, но разумът е само разум и задоволява само разсъдъчната способност на човека, а желанието е проява на целия живот, тоест на целия човешки живот заедно с ума и с всички почесвания. И въпреки че нашият живот в тази си проява е често гадорийка, но все пак е живот, а не само изчисление на квадратен корен... Разумът знае само онова, което е успял да познае (някои неща той навярно никога няма да познае; това може и да не е утеха, но защо пък и да не го кажа?), а човешката природа действа цялостно, с всичко заложено в нея, съзнателно и несъзнателно, може и да лъже, но живее ...има един само случай, един-единствен, когато човек може нарочно, съзнателно да пожелае за себе си дори вредното, глупавото, дори най-глупавото, а именно: *да има право* да си пожелае дори най-глупавото и да не е обвързан със задължението да си пожелава само умното. Та нали това най-глупаво, нали тази лична прищявка, наистина, господата, може да е най-изгодното за нашего брата от всичко съществуващо на земята, особено в някои случаи. И по-специално може да е по-изгодно от всички изгоди, даже в случай че ни носи явна вреда и противоречи на най-здравите изводи на нашия разум за изгодите – защото във всеки случай ни запазва най-важното и най-ценното, тоест нашата личност и нашата индивидуалност... Ще ви попитам сега: та какво може да се очаква от човека като същество, надарено с такива странни качества? Отрупайте го, ако щете, с всички земни блага, потопете го цял в щастие, тъй че само мехурчета да изскачат на повърхността на щастията като над вода; задоволете го икономически така, че абсолютно нищо да не му остане да прави, освен да спи, да яде курабийки и да се грижи за непрекътаването на световната история – той и тогава, човекът де, и тогава само от неблагодарност, само заради пасквила ще направи мръсотия. Ще рискува дори курабийките и нарочно ще пожелае най-пагубната глупост, най-неикономическата безсмислица, само и само да примеси към това положително благоразумие своя пагубен фантастичен елемент. Тъкмо своите фантастични мечти, най-пошлата си глупост ще пожелае да си запази само за да си потвърди (сякаш е чак толкова необходимо), че хората все още са хора, а не клавиши на пиано и че макар и на тях да

свирят собственоръчно самите природни закони, заплашват да я докарат дотам, че вече освен календара не ще можеш нищо друго да си пожелаеш."

Фьодор Достоевски. *Записки от подземиеото.*

21

Домораслият гений – „фуриерист" Шигалъв увенчава своето описание на „социалното устройство на бъдещото общество" с думите: „Изхождайки от неограничената свобода, аз завършвам с неограничения деспотизъм. Ще прибавя обаче, че никаква друга обществена формула освен моята не е възможна." Водачът на движението Верховенски одобрява: „Шигалъв е гений!... Добре го е казал в тетрадката си, главното е, дето въвежда повсеместно шпиониране. Всеки член на обществото следи останалите и е длъжен да съобщава нагоре. Всеки принадлежи на всички, а всички – на всекиго. Всички са роби и в робството си са равни. Клевети и убийства са допустими, но само в краен случай, главното е равенството... Робите трябва да са равни: разбира се, без деспотизъм не е имало и няма нито свобода, нито равенство, но вътре в стадото равенството е необходимо – туй е то шигалъвщината! Ха-ха-ха, учудвате ли се? Аз съм за шигалъвщината!"

А мистикът Шатов трескаво разяснява: „Нито един народ, досега нито един народ не си е уреждал живота на началата на науката и разума; ние нямаме такъв пример досега! Може би само за много кратко време, от глупост. Социализмът по самата си същност е вече атеизъм и именно защото от първия си ред провъзгласява, че е атеистична организация и възнамерява да се гради единствено на началата на науката и разума. Винаги, сега и откакто свят светува, разумът и науката са играли в живота на народите само второстепенна и служебна роля; и тъй ще си я играят во веки веков. Народите се образуват и се развиват от друга сила, повеляваща и господстваща, но чийто произход е неизвестен и необясним... Това е силата на непрекъснатото и непрестанното потвърждаване на своето битие и отрицанието на смъртта; духът на живота, както е казано в Писанието, „руचेите жива вода", с чието пресъхване ни плаши Апокалипсисът; естетическото начало, както казват философите, нравственото начало, както пак те го отъждествяват; „търсене на бога" – както най-просто го наричам аз."

Фьодор Достоевски. *Бесове.*

След повече от 100 години А. Ципко напомня: „Ние сега знаем как скъпо ще плати управляващата комунистическа партия за своето право да контролира всички без изключение прояви на живота, всички страни на общественото битие. Такова свръхвластие подрива самостоятелността на населението, ражда всеобщо нежелание да се приемат самостоятелни решения, да се поема върху себе си отговорност, то извежда изпод контрола на народа ръководството на партията, създава възможност за феодализиране на обществото, за израждане на ръководящите органи.

Може би, знаейки всичко това, да се обясняват източниците на сталинизма само с дребнобуржоазното израждане?"¹²

Все пак изкушението за разумна съзнателна организация на живота има своите силни основания. Интуицията за безусловно ограничения характер на разума в контекста на необятния живот изглежда вярна, и въпреки това хора със

¹² Ципко, А. „Истоки сталинизма". Очерк 2. Превратности „чистого социализма". – *Наука и жизнь*, 1988, № 12, с. 42.

22

здрав разум са се наели да ръководят строежа на обществото. Нещо тук остава неизяснено. Ако мога да построя една машина, опирайки се на научна теория, защо да не мога да организирам социални връзки, базирайки се на научна социология? С какво тази технология, наистина много по-сложна и рискована, е принципно несъстоятелна, за разлика от механичката, химическата, или биологическата? Очевидно е, от друга страна, че без своя разум хората не биха могли да бъдат хора и да създадат общество.

Един наш съвременен автор защитава постиженията на Революцията срещу нейните буржоазни критици с подобен аргумент: „Вярно е, че рискът при осъществяването на глобалните проекти е значително по-голям – отговаря той на възражението на К. Попър, че глобалните социални технологии, за разлика от „частичните мерки“, са утопични. – Поради недостатъчната пълнота на изходното знание при реализацията на глобалните проекти не могат да се предвидят и предотвратят всички нежелателни и негативни следствия. Но и от това не следва принципната нереализуемост и порочност на революционните проекти”¹³.

Отново напомням, че дискусия за теорията тук не се прави. Но очевидно количественото съпоставяне на глобалните проекти и частичните мерки не е на място. *Никакъв проблем не представлява факта, че хората рационално организират своите икономически, правни и дори етически отношения. Проблемът е, когато те правят това не като резултат от спонтанно формирани системи, резултат от свободните действия на много поколения и милиони личности, а като тотална целенасочена и контролирана от Център дейност по построяването на свободно общество. Проблемът се състои в това, че непосредствено се засяга личната свободна воля и правото на всеки да има своя истина за обществото и прогреса. С това парадоксално се поставя под въпрос самата цел на тази глобална технология: свободата.* Въпросът за свободата се решава не свободно от всеки, а централно от ръководната идея и материална сила – Партията. Апорията следователно не е въпрос на „сложност“ или на „мощност“ на социалната технология, а на нейното качество. Очевиден е стремежът на човешкото същество да съхрани своя живот и спонтанно да насочва своята активност според своите лични стремежи, въпреки дълбоката детерминираност на тази активност от „исторически закони“ или „социална необходимост“ по силата на определено място в обществото и определена система от социални отношения.

Самият Маркс е съчетавал мисълта за същностните сили на природното същество човек, мисълта за комунизма като свободна индивидуалност, с мисълта за човешката действителна същност като обществени отношения и с проекта за генерална реконструкция на тези отношения. Тук остава под въпрос: ако изчистим Марксовото учение за човека само до тезата за ансамбъла от обществени отношения, откъде ще вземем критерии за определяне на обществата, на хората и техните отношения като „лоши“ и „добри“, като „човешки“ или „нечовешки“, като „свободни“ или „несвободни“. Нали отстраняването на нещо като постоянна

Янков, М. *Революция, диалектика, социализъм*. С, 1988, с. 130.

23

„човешка природа“ ще отстрани възможността да говорим за това, как „човешкото същество“ или човешката личност преценява определени човешки отношения, определени социални практики, как се чувства в различни общества. Защото в този случай различните общества просто ще означават различни хора с различни отношения. Такова отъждествяване на човека с обществените отношения като че ли ликвидира проблема свобода–отчуждение – ние нямаме нищо над или независимо от тези обществени отношения, което да ги определя като свободни или отчуждени. А може би и не се нуждаем тук от това „над“. Но във всеки случай *обществените отношения не страдат и не се радват, не виждат и не мислят* – това върши уникалното Аз. Затова ми се струва, че „човешка същност“, „човешка природа“ като понятия, нефиксирани към определени обществени отношения, са неотстраними, макар и твърде „абстрактни“, както се струват понякога.

Това обаче означава апория в самото марксистко мислене: от една страна, човекът се схваща като постоянна същност, стремяща се към живот и свобода, а, от друга, той се подвежда под определенията на обществената организация като действителност на неговите същностни сили, като негова реализация. Една социална технология в горния глобален смисъл трябва да разреши разрива между „същност и съществуване“ на човека

или между неговите потенциали и действителните социални отношения. Но тогава тя трябва да следва „човешката природа“ в класическия просветителски смисъл, макар и разбрана в нейната социалност: свободното общество не е нищо друго, освен общество, в което човешката личност реализира максимално жизнените си потенциали и своето човешко достойнство. Това не се различава от идеалите на Френската буржоазна революция и от провъзгласените от нея Права на човека. Марксизмът обаче определя обществата, човешките отношения в тях като „лоши“ и „добри“, като „свободни“ или „несвободни“. Това отстранява възможността да се обсъжда как човешката личност *преценява* извън непосредствения си обективно обусловен егоистичен интерес като човек определени обществени отношения, социални практики, как *живее* в различни общества. Не членът на класата или прослойката, а всеки отделен член на обществото и всички негови членове. Защото в този случай различните общества ще представляват просто различни хора с различни отношения. Повтарям: *не обществените отношения се радват и страдат, мислят и виждат – това вършат реалните личности*. Обществените отношения определят реализациите на хората спрямо „субстантивни“ техни качества: „същностни сили“, дух, свобода, телесност.

Апорията е в това, че човешката същност се схваща едновременно, в системата от понятия на една концепция, като „космическо“ и като „историческо“ същество. Тази апория ни е позната и в друго лице: като „био-социален“ проблем. Човек е постоянна същност, в цялата си история той остава именно човек благодарение на свои неизменни характеристики на живо мислещо същество, като организирани в общество индивиди, служещи си с език и творещи култура, *като практика*. И именно като практика, като реализация на човешкия живот, човешкото е исторически конкретно и релативно. Свободата, доколкото е тенденция на историята, не може да не включва нещо като „адекватна реализация на същността

24

на човека“, за разлика от несвободата като неадекватност. Според Маркс комунизмът е превъзможване на разрыва между същност и съществуване на човека. Свободното общество не е нищо друго, освен общество, в което човешката личност реализира максимално жизнените си потенциали и своето човешко достойнство. Човек винаги е имал тези потенциали и това достойнство. Революционната програма има предвид нещо друго. Тя предвижда освобождението на хората не като освобождение на тази „абстрактна“ природа, а като конкретно историческо освобождение на една класа, оказваща се носител на историческия прогрес. Само тези конкретни движения са отговорни за различните определения на „човешката същност“, „права“ и „свобода“. Оттук следва, че не са възможни „неутрални“ глобални оценки на обществата като реализации на човека – всяко от тях има своя идея за реализация и своя скала на ценности. Апорията е ясна: приемайки историческата конкретност на истината за човека и за самото човешко битие, губим базата за някаква абсолютна гледна точка, от която някои общества изглеждат по-добри от други. Маркс не губи или поне не допуска, че губи тази база. Това му дава право да говори за комунистическата практика не просто като за една промяна на обществото, а като за „начало на истинската история“. Което значи, че той задържа тази наистина двойствена и не консистентна идея за човека, макар и за сметка на теоретично напрежение и практически парадокси на Революцията и Строителството.

Един от тези парадокси е фактът, че ние постепенно осъзнаваме „буржоазните ценности“ относно правата на човека като безусловно валидни, поне за нашата цивилизация, и в същото време чрез нормите и идеалите на социализма и особено чрез социалната практика ги „снемаме“ по силата на една особена диалектика на общочовешкото и класовото, непреходното и преходното, или най-точно по силата на диалектиката на снемането на предишните форми в развитието от следващите и повисшите. Постепенно осъзнаваме, че правата не се постигат а се гарантират чрез „социалните технологии“.

Независимите действия на двама разумни деятели върху един проблем са най-вероятно по-малко подредени и ефективни, отколкото действието на всеки от тях. Защото не могат да съвпадат по своите траектории и ще се блокират взаимно. Съгласуваните действия на двамата обаче са винаги но-ефективни от действието на всеки от тях. Но подобрената ефективност е за сметка на труда по съгласуването на действията. Организирането на две личности за една дейност е очевидно по-сложно от самоорганизирането на отделната личност. Личната форма на действие е базова, доколкото личността е базова жизнена единица, извор на смисъл и на единна воля, а не просто продукт на своето обединение с другите. Възможна експанзия на дейността в общност е такава колективна дейност, която е „автоматично“ съгласувана с това, че само една личност или група определят централно системата от действия на всички. Но в този случай свободно решават и избират само управляващите, останалите са неотговорни изпълнители. Ако обаче всички са включени в процеса на вземане на решение за общо действие, нужно е сложно съгласуване, което изисква „механизъм“ на синтез и избор на общото решение, на съгласуване на свободни воли. Този механизъм или по-точно

25

организъм е толкова по-сложен, колкото по-голяма е общността от свободни личности и колкото по-широк е хоризонтът на валидност на решението на всяка лична воля. Защото по-широката автономност изисква по-висока демократична култура. Ако такъв организъм не е създаден по пътя на спонтанното напасване при общи норми или вярвания, общи стандартни проблеми и общи стратегии на решение, системата ще се разпадне и ще настъпи хаос в дейността на колектива. В този случай лечение е централизираното ръководство.

Тези зависимости са елементарни в развитието на социалните организации. Шарл Монтескьо пише: „Макар в демокрацията истинското равенство е душата на държавата, то така трудно се установява, че прекалената точност в това отношение невинаги е желателна.“¹⁴ Що се отнася до едноличното господство, то е просто примитивно: „Когато диваците от Луизиана искат да си наберат плодове, те отсичат дървото от дънера. Тъкмо такава е деспотическото управление.“¹⁵ „След всичко, което току-що казахме, става ясно, че човешката природа непрекъснато ще въстава срещу деспотическото управление. Но въпреки любовта на хората към свободата, въпреки тяхната ненавист към насието по-голямата част от народите му се подчиняват. Това не е трудно да се разбере. За да се образува едно умерено управление, трябва да се комбинират властите, да се регулират те, да се направят умерени, да се приведат в действие; да се прибави, така да се каже, баласт към едната, за да може да уравни другата; това е такъв законодателен шедевър, който случаят рядко създава и който мъдростта рядко може да изпълни. И, обратно, деспотическото управление, така да се каже, само се хвърля в очи; и тъй като, за да бъде установено, не е нужно друго освен страсти, всеки е подходящ за това.“¹⁶ Същото казва и Жан-Жак Русо: „В първите времена на републиката много често се прибегва до диктатура, защото държавата не е била още достатъчно улегнала, та да се крепи само по силата на вътрешното си устройство.“¹⁷

Това са въпроси наистина на някаква „политическа технология“. Както знаем от историята, те са били успешно решавани от народи и управници, наистина в резултат на тънко отработване на взаимозависимостите между волите така, че да се получи оптимален консенсус. Но не чрез налагане на единна властна воля – най-простия случай на деспотия или диктатура, към който се прибегва само поради липса на политическа култура или силно социално неравновесие, в условията на което е невъзможно да се отработят равновесните политически механизми.

Какво обхваща тази „политическа технология“? Човешките *цели* или *средствата* за социално благоденствие? Очевидно второто. Управлението никога не е било самоцел, за разлика от властта за властника.

Целепоставянето в човешките общности не е технологично. В основата са вярванията и нормите. Преди всичко това, което съхранява живота на тези

14 Монтескьо, Ш. *За духа на законите*. С, 1984, с. 103.

15 Пак там, с. 118

16 Пак там, с. 123.

17 Русо, Ж.-Ж. *Избрани съчинения*, Т. I, С, 1988, с. 201.

26

общности – и по някакъв начин личния суверенитет. Но политическият живот изисква технология на изработка на конкретни цели и действия, поставящи съдбата на общността под пряка зависимост от съвършенството на „политическото цяло“ и компетентността на управляващите, в чиито ръце е съсредоточена поне изпълнителната власт. Не може целият народ да дефинира целите на общността като политически цели и акции – това става в законодателната, съдебната и преди всичко в изпълнителната власт. Свободно и отговорно решавани от нея, текущите проблеми на управлението представят дотолкова адекватно действителните проблеми на общността, доколкото тя чрез действителната си законодателна и контролна власт и спонтанно изразявана воля контролира правителството. И все пак манипулацията е винаги възможна и е присъствала в политическия живот. Управляващите имат решаващо предимство – известен монопол върху политическата култура – слово, действие и отчет. В пространствата между: проблеми-формулировка в политически цели и закони-управленчески решения-управленчески действия-интриги около властта-властни амбиции – се промъква достатъчен елемент на реализация на властта като самоцел, Последствията от затварянето на този малък кръг в сферата на властта се носят от общността и от всяка личност по уникален начин. Това не е необузdana тенденция, ако народът е постигнал истинска демокрация.

Но народите като цяло и отделната личност по силата на обособяването на политиката като култура, компетентност и професионализъм, трудно могат да формулират по най-рационалния начин проблемите си във видна законопроекти или политически предложения. Особено при културно закъснение и продължителни деспотии. На политическата сцена на западните общества излизат постепенно професионалните чиновници, представящи „рационалната държава“ (Вебер), елит от политици, които с „добра воля“ ще формулират и решават като вътрешна и външна политика проблемите на народите.

Стара е утопичната традиция на доверие към мъдростта на управляващите. Още Платон поставя начело на Идеалната държава философите. Русо в „Обществения договор“ развива рационалистичната утопия на „суверена“ – една тотална воля, отчуждена но един и същ начин от всеки индивид, отказал се от природната си свобода и придобил чрез общата воля гражданска свобода. Тази тотална воля е основание за тотално решение, но не е самото то: „За да се открият най-добрите за народа правила за обществен живот, необходим би бил един възвишен разум, който да вижда всички страсти на хората, а сам да не изпитва ни една, да няма нищо общо с нашата природа и да я познава изцяло...

Би трябвало богове да дават закони на хората."18

„Сам по себе си народът винаги иска доброто, но самият той невинаги го вижда. Общата воля е винаги вярно насочена, но преценката, която я ръководи, невинаги е просветена.“; „Най-добрият и най-естествен ред е най-мъдрите да управляват

18 Русо, Ж.-Ж. *Общественият договор*. *Избрани съчинения*. Т. I, с. 114.

19 Пак там, с. 113. ;

27

множеството, когато всички са сигурни, че те го управляват в негов интерес, а не в свой собствен."20

Значи „политическите технологии“ не са творение на общата воля. Нужна е свръхрационална преценка как да се изпълни тази воля чрез разумно управленско

действие. Наистина Русо гарантира на тази обща воля пълна автентичност: тя е неотчуждаема, неделима като суверен. „Суверенитетът не може да бъде представляван и отчуждаван; той се свежда по същество до общата воля, а волята не може да бъде представлявана: или е самата тя, или е друга... Следователно депутатите на народа не са и не могат да бъдат негови представители, те са само негови пратеници, те нищо не могат да решават окончателно. Всеки закон, който не е ратифициран лично от народа, няма стойност; това не е закон."21 Русо обосновава разделянето на законодателна и изпълнителна власт: първата изразява волята, а втората – силата на политическото действие22. И „ако този, който властва над хората, не трябва да властва над законите, то оня, който властва над законите, не трябва от своя страна да властва над хората; в противен случай неговите закони, оръдия на страстите му, много често биха увековечавали собствените му несправедливости"23. Според Русо обединяването в ръцете на едни и същи хора на законодателна и изпълнителна власт погубва Рим чрез тиранията.24

Странно съчетание на тоталитарна утопия и ултрадемократизъм. „Суверенът" като идеална обща воля няма как да се получи, тъй като просто такава воля не съществува. Събирането на личните воли не дава обща воля. А „мъдреците" на върха на властта не биха направили нищо друго, освен да забъркат невероятна каша в постоянните си опити за свръхрационална технология, или просто биха манипулирали народа с легенди и програми за процъфтяване. Но европейският мислител е твърде далеч от тоталитаризъм, неговата болест е по-скоро просветителски ултарационализъм. Във всеки случай Русо знае какво е демокрация много по-добре от редица лидери на „демократична власт" в най-ново време.

Ако цялото на личните воли е утопия, остава формата, в която самосъгласуването и самоотговорно лично действие и решение се поставя в условия, в които не може да пречи на общността и на другите личности и същевременно може реално да влияе върху дефинирането и решаването на реални общи проблеми. Само когато личността е независима и същевременно обществено безопасна за другата личност и за обществото, само тогава тя спонтанно може да вложи своите сили и ангажирано да реши и да действа за разрешаването на действителни проблеми, които неизбежно са и непосредствено лични. Тази форма на социално взаимодействие е реализирана във вековно развитие като *гражданско общество*. Това общество не е съзнателно построен механизъм, иначе излиза, че е било възможно да се построи гражданско общество по деятелните

18 Русо, Ж.-Ж. *Общественият договор. Избрани съчинения*. Т. I, с. 144.

21 Русо, Ж.-Ж. Пак. там, с. 171.

22 Пак. там, с. 131.

23 Пак там, с. 116.

28

механизми на неговото предшестващо, т.е. неизбежно негражданско общество. Не, това общество възниква „чрез себе си", като развитие на социалната връзка – елемент от икономическата и политическата култура, следваща спонтанните иновации и постоянните двигатели на живота.

Идеалите на гражданското общество не са никакви „обществени" идеали – това са идеали на човека като свободно същество: самото обществено устройство не е цел, а средство за реализация на гражданина като социално свободна личност. Френската буржоазна революция издига тези права на човека и гражданина, без да може да ги защити и увековечи – една огромна задача за века.

Член 1

„Хората се раждат и остават свободни и равноправни. Обществените различия могат да се основават единствено на общата полза.

„Член 2

Целта на всяко политическо, сдружение е запазването на естествените й неотменими права на човека. Тези права са свободата, собствеността, сигурността и съпротивата срещу потисничеството.

Член 3

Принципът на всеки суверенитет има за основа единствено народа. Никой орган, никой индивид не може да упражнява власт, ако тя не произтича изрично от народа.

Член 4

Свободата означава да можеш да правиш всичко, което не вреди другиму: това упражняване на естествените за всеки човек права няма граници освен тези, които осигуряват на другите членове на обществото ползването на същите права. Тези граници се определят само от закона.

Член 5

Законът има право да забранява само вредни за обществото деяния. Всичко, което не се забранява от закона, не може да бъде възпирано и никой не може да бъде принуждаван да върши това, което законът не разпорежда."

„Декларация за правата на човека и гражданина”, Париж, 20-26.VIII.1789 г.

Това са нормите, които не предвиждат развитието на обществото към някаква цел. Единствената цел, която те съдържат, е самоцелното разгръщане на личността и гражданина. Механизмът на утвърждаването на идеи и практики в такова общество е конкуренцията между издиганите идеи и практики. Това важи както за икономиката, така и за политиката и духовната култура. Онези идеи и произтичащи от тях действия, които доминират като по-жизнени при съгласуване с ценностите на гражданското общество, водят развитието на реалната практика, развитието на културата. В хода на това развитие неизбежно се развива и социалното познание, и реалните социални сили, които движат обществото.

Духът и практиката на капитализма обаче създават сили, които не само движат напред цивилизацията, а и възпроизвеждат дълбоки конфликти. Оказва се, че парите и властта регулират реалното общество независимо от абстрактното равноправие. Ценностите на гражданското общество изглеждат дискредитирани от сили, които то само развива. Марксистката критика на капитализма тръгва

29

от този проблем, обосновавайки се със стабилна научна теория за развитието на обществото. Според нея самите идеали за „свободния гражданин" изразяват интересите на господстващата буржоазна класа и е идеологическа илюзия, че те представят някаква неизменна „човешка същност". Това общество е обречено на смърт по силата на собствените си противоречия и естествено ще бъде заменено с друго, представящо господството на работническата класа като първо в историята, което окончателно ликвидира класовото господство. Марксистката революционна практика по идея атакува „гражданското общество" и като революция не може да се осъществи без неговото разрушаване. Революционната практика е насочена срещу конкретна форма, в която основни човешки ценности: свобода, благоденствие, прогрес, са реализирани в определено общество. Това критикувано общество значи трябва да се дефинира в нова система от понятия, в която ще се видят ясно разрушителните му тенденции и неговата несъстоятелност. Тоест декларираните ценности и норми не отразяват реалното положение, а само прикриват реалната несвобода в условията на експлоатация.

„Вие изпадате в ужас от това, че ние искаме да унищожим частната собственост. Но във вашето днешно общество частната собственост е унищожена за девет десети от неговите членове; тя съществува именно благодарение на това, че не съществува за девет десети... С друга дума, вие ни упрекувате в това, че ние искаме да унищожим вашата собственост. Да, ние действително искаме да направим това.

От момента, когато не може повече да се превръща трудът в капитал, в пари, в поземлена рента, накратко, – в обществена сила, която може да се монополизира, т.е. от онзи момент, когато личната собственост не ще може повече да се превръща в буржоазна собственост, от този момент, заявявате вие, личността е унищожена.

Вие съзнавате следователно, че за личност вие не признавате никого освен буржоата, т.е. буржоазния собственик. Такава личност действително трябва да бъде унищожена. ...

Издигнаха възражението, че с унищожаването на частната собственост ще се прекрати всякаква дейност и ще се възцари всеобща леност.

В такъв случай буржоазното общество би трябвало отдавна да загине от мързел, защото тук онзи, който се труди, нищо не придобива, а този, който придобива, не се труди. Всички тези опасения се свеждат до тавтологията, че няма повече наемен труд, щом не съществува повече капитал. ...

Но не спорете с нас, оценявайки при това отмяната на буржоазната собственост от гледна точка на буржоазните представи за свобода, образование, право и т.н. Вашите идеи сами се явяват продукт на буржоазните производствени отношения и буржоазни отношения на собственост, точно както и вашето право е само въведената в закон воля на вашата класа, воля, съдържанието на която се определя от материалните условия на живот на вашата класа.

„Но“, ще ни кажат, „религиозните, моралните, философските, политическите, правните идеи и т.н., разбира се, са се изменяли в хода на историческото развитие. Докато религията, нравствеността, философията, политиката, правото винаги са се съхранявали в непрекъснатото изменение.

30

При това съществуват вечни истини, като свобода, справедливост и т.н., общи на всички стадии на общественото развитие. Комунизмът отменя вечните истини, той отменя религията, нравствеността, вместо да ги обнови; следователно той противоречи на целия предшестваш ход на историческото развитие.

Комунистическата революция е най-решителен разрыв с унаследените от миналото отношения на собственост; не е удивително, че в хода на своето развитие тя по най-решителен начин скъсва с идеите, унаследени от миналото....

Пролетариатът използва своето политическо господство затова, за да изтръгне от буржоазията крачка след крачка целия капитал, да централизира всички средства за производство в ръцете на държавата, т.е. на пролетариата, организиран като господстваща класа, и възможно по-бързо да увеличи сумата производителни сили.

Това може, разбира се, да стане отначало само с помощта на деспотично вмешателство в правото на собственост и в буржоазните производствени отношения, т.е. с помощта на мероприятия, които икономически изглеждат недостатъчни и несъстоятелни, но които в хода на движението надрастват самите себе си и са неизбежни като средство за преврат в целия начин на производство."

Карл Маркс и Фридрих Енгелс. *Манифест на комунистическата партия.*

Цялото ядро на социалистическата революционна практика се съдържа тук. И което е по-важно, тук се съдържат всички основни пунктове на „диалога“ между идеологиите, продължаван и до днес. Революцията действително се осъществи така, както тук е казано. Мероприятията на новата власт (наистина не пролетарска) бяха същите, каквито оригинално са замислени от класиците. Ясно са изказани критико-конструктивните интенции на революционната практика. Точно са напипани най-горещите точки на конфликт с буржоазната идеология. Нейните възражения са силни – това са възраженията на една цяла епоха и култура, блестящо реализирала себе си като суперекспанзивна цивилизация. Въобще Маркс и Енгелс са предвидили всички проблеми, свързани с отпора на „старото“. Те обаче съвсем са подценили проблематичността на „новото“. Как е възможна пролетарска власт? Как ще изчезне държавното господство и насилие на едни членове на обществото над други? Нима само буржоазното класово деление е източник на потисничество? Унищожението на частната собственост чрез насилственото ѝ централизиране в държавата, както е добре известно, донесе ново, несрещано досега, отчуждение от собствеността и властта. Днес самите комунистически партии поставят на

дневен ред въпроса за това отчуждение и търсят реформи за съживяване на икономическата инициатива. В политическата област гласуването за един кандидат с единоплушие, измервано с четири деветки, не означава еманципация на личността. Какво да кажем за мързела, който характеризира всяка маркирана социална функция, отчуждена или на базата на собствеността, или на базата на централистичния механизъм.

„Вечните истини“ властно се връщат в отношенията между страните от различните системи, между хората от различни класи и слоеве. Не е възможно да се оцелее в свят без такива „вечни истини“ като живот, свобода на личността,

31

самоопределяне на народите и нациите, право на труд, култура и здраве. Точно тези общи ценности са нормите на „новото политическо мислене“. А и не само на него.

Революционната критика и произтичащата от нея разрушителна и конструираща практика във всички случаи се натоваарват с изумително смела историческа задача и с *изумително голяма* историческа отговорност. Развитието на свободата се поставя под пряка зависимост от принудителни целенасочени реконструкции в спонтанно създавани социални връзки. Тук опасността от замяна на освобождаването с „построяване“ на хората в строй за реализация на големите цели е очевидна. Как се решава дали революцията е успяла не в своите мероприятия, а в своите цели? Очевидно за това отново е нужно гражданското общество, състоящо се от независимо мислещи индивиди, живи хора с реален глас и преценка. Нали в тяхно име се прави всичко това. В противен случай лесно е официалното обявяване на достиженията.

Свършено естествено класиците, както и всички останали социални мислители, се оказват много по-силни в критиката и анализа на съществуващото, отколкото в предсказването и предписването на бъдещето. Бъдещето е извън нашата власт. Но уникалните интенции на марксизма като теория и практика, за които стана дума, подвеждат бъдещето по един свръхпроблематичен начин. Апорите на тази практика, свързани с нейната „успешност“ или „неуспешност“, „критичност“ или „некритичност“ и „зависимост“ спрямо теорията, са разрешими само в *интегралния жизнен опит на социализма*. В чувството за живот на живите съвременници, в техните спонтанни оценки и личностни реализации.

За разлика от всички други практики, тази практика изпълнява генерални предписания като радикални обществени мероприятия, засягащи живота на стотици милиони и милиарди хора. Тези хора са обречени на мъртъв застой и много други беди, ако се умъртвят механизмите, но които истинското положение на нещата се познава и признава като проблем от обществото, т.е. *по независим начин от всеки негов член*. Няма привилегирована инстанция, която да „усеща“ и „бди“ за всички в тази глобална практика. Но именно качеството ѝ глобалност предполага наличието на Инстанция, която да направлява процеса на изграждане. Защото това е цел на цялото общество. Тя не може да се остави на произвола на хрумванията и оценките на милиарди независими личности. Това би я ликвидирало като цел. Няма нито една цел, която да се е образувала от сбора на целите на всички индивиди, с изключение на съхранението на живота и свободата. Не като движения, в които всички ние сме винтчета, разбира се.

Това парадоксално цяло, което се движи към свобода за сметка на свободния изборна всеки, въпреки наличието на свързващ и насочващ център, спонтанно се разпада. Защото личното начало е запазено в това цяло като негативно движение към свободата „от“... Социалната функция се маркира. Тя непрекъснато и повсеместно засича. Появява се дезорганизация. Държавното производство е неефективно, неговата производителност на труда е съществено занижена спрямо частното. Чиновническата функция в един отчужден от народа апарат става властен ресурс. Израства втората система, движена от тези нови сили. Расте социалното напрежение и се излива в отдушници и всекидневно насилие. Няма

32

прегради за произвола на власт, която се е самопровъзгласила за ръководна сила за изграждането на новото общество и по силата на това неотменна. Няма прегради в търкуването на реалността за идеология, която се представя за безусловно истинна и открито отрича наличието и валидността на всеобщи и вечни ценности. Няма граници на зависимостта на личността от апарата и институцията, когато този апарат и тази институция са го призовали под тяхно знаме да се обедини с всички останали и да функционира в огромната технология. *Неизброими са всевъзможните ирационалности и провали в централно направляваната от неикономически център икономика.* Естествени са атаките спрямо всички алтернативни на генералния курс идеи. Настъпва и идеен блокаж.

Имат ли апориите на тази уникална практика корен и обяснение? Струва ми се, че да. Качеството, което различава глобалната целенасочваща обществото и чрез това всяка отделна личност технология, е *рефлексивността* – тя е човешка технология върху човека като материал. *Такава технология е несъстоятелна, защото разрушава „априорното“ условие за всяка човешка технология; съхранението на човешкия субект в цялата му свобода спрямо материала на технологията.* Това е все едно да се опитвате да се изтеглите за косите като барон Мюнхаузен. Или да построите нови форми на мислене, използвайки старите. Или да излезете извън логиката, за да я познаете – апорията на Витгенщайн. Или да погледнете окоето си без огледало. Горещо долучава такъв е „смыслеълт“ да произвеждате свободни хора.

В широк смисъл *цялата технология е обречена на необратимо блокиране.* Ако останем на тази планета и непрекъснато *експанзираме в производството на изкуствен свят, неминуемо ще доведем ентропията до критичната граница,* отвъд която съществуването на живот на нея ще се окаже невъзможно. Защото средствата на нашия живот, макар и извън нашето тяло, се включват в органически балансираната среда и неминуемо зазвучават фалшиво в симфонията на живота. Всяко наше самоорганизиране за сметка на необратими изменения в земното цяло е крачка към гибелта, защото повишава ентропията. Това впрочем е свойство на всеки живот, на всяка отворена система.

Работата е там, че можем да се „самоунищожаваме“ по този начин по-бързо или по-бавно, по-глупаво или по-умно. И най-глупавите форми на технология обикновено са най-радикалните. Машинната цивилизация. Химията. Въздействието върху организмите, от които е зависимо нашето хранене с изкуствени средства. Нищо не остава като „чиста печалба“. Всичко се заплаща, макар че размерът на цената зависи все пак от разумната ни преценка доколко умъртвяваме с всяко подобрене в бита изхранването, удобството, амбициите за „господство над природата“, любопитството и насилието.

Правим си маси и столове, защото тялото ни има някаква форма. Правим си очила и всякакви оптически уреди, изхождайки от конструкцията на окоето ни. И изобщо правим всичко това, изхождайки от определен начин на мислене, обусловен от особена мозъчна и социална организация. Какво ще стане, ако решим да изменяме самата организация? Това ще обърне технологията тъкмо натам, откъдето се определят целите на самата технология.

Да *изграждаме* свободни хора и свободни общества, изменяйки хората и обществата?

33

Разгръщането на човешката същност, на богатството на потенции очевидно предполага запазването на нещо священо и недосегаемо-човешката личност. Аз-а в смисъла, в който той никога не може да бъде обективиран и всяко негово „подлагане“ на определение, манипулация, формиране и външно вменяване на отговорности и цели е илюзорно и несъстоятелно по замисъл, фатално и необратимо за крехкото човешко същество по своите следствия. А движение, което си е поставило като цел именно разгръщането на човешката личност, не може да си служи със същата тази личност като със средство. Разгръщането на тази личност не изисква никакви технологии над нея, а само

технологии на разширяване на хоризонта на неговата експанзия при гарантирана експанзия на всеки. Простор за спонтанното обогатяване на смисловия свят в контекста на цялата общност и култура.

Несъмнено личността и културата изменят човешката реалност, в някакъв смисъл саморазвитието е самосъздаване на същност. Но това не е рационално подлагане на самия извор на рационалност на обработка, не е някакво „освобождение“ на самия извор на свобода – волята и духа. В своето творческо самоизменение човек постоянно се съхранява като „трансцендентален“ и е просто немислимо да сведе своето Аз до обект на някаква супертехнология. Това важи, разбира се, и за общността като единение на личности.

Разбира се, социалният смисъл на този тип технология е широко обсъждан. Особено интензивна е в това отношение критиката на либерализма срещу социализма, критиката на „тоталната държава“. Съвременната критична преоценка на сталинизма и „култовия период“ в комунистическите партии осъзнава абсурдността на пълния контрол на социалния живот. Но ние сме далеч от разбиране на дълбокия смисъл на „строеето“, „доизграждането“, „усъвършенстването“, „преустройството“, „прелома“. Съвсем не е просто да се определи за една реформа или политическа линия и програма дали действията, произтичащи от нея, *преминават границата, която превръща човека в обект*. Много често самият той не може да прецени дали действа сам, или е манипулиран. Много често той е индиферентен политически. И все пак последна дума относно тази граница действително има личността: тя приема или не приема в себе си и в своите действия „линията“, дава ѝ живот или я осуетява с псевдоактивност. Тя си вменява авторството, т.е. свободния избор и отговорността, заслугата и вината. Степента на авторство е зависима от „обема на свободното пространство“. Не може да се вменява действието по принуда или неизбежно въвличане в колективна акция. Както не е отговорен стопанинът, който по принуда от плановете и управленческите *органи* в селското стопанство е засял пшеницата по несъстоятелен начин в невъзможни атмосферни условия само за да се спазят плановия срок.

Плановото стопанство, според Фридрих Август фон Хайек, е признак за тоталитарност на социализма, следствие от фаталната заблуда, че разумът трябва да предписва на хората не норми („формална рационалност“), а действия („материална рационалност“). Според него разликата между формални и материални положения е решаваща (Кантова традиция) за социалното развитие. Той я илюстрира не съвсем точно с разликата между правилника за движение и полицаия – регулировчик. Правилата се отнасят до типични ситуации, а не до

34

събития и личности. Нормата не предписва цел, нито има предвид конкретен субект. Правовата държава се ограничава до норми, оставящи и обезпечавщи свободното индивидуално действие. Когато индивидите са в състояние да превръщат своите знания в плановете, те могат да предвидят мерките на държавата, според правните норми, валидни за планираното от тях. В такъв случай държавните мерки са предварително определени независимо от непредвидимите конкретни обстоятелства. Ако обаче държавата управлява действията на индивидите с оглед на някаква обща цел, нейните мерки трябва да се съобразяват с всички обстоятелства в които и да е момент, което ги прави невъзможни за определяне. Така се обяснява според Хайек познатото положение, че колкото повече държавата „планира“, толкова по-трудно става планирането на единичното действие²⁵.

Хайек широко обсъжда феномените на злоупотреба с разума. Той развива тази теза в други свои работи като разлика между „съзнателно управление“ и „развитие на разума“, „конструктивистки рационализъм“ и „нормативна рационалност“: „Рационалистът, чийто разум не стига, за да разбере границите на силата на съзнателния разум, и презира всички институции и обичаи, които не са съзнателно скицирани, би станал по този начин разрушител на построената от тях цивилизация. Това може много добре да се схване като ограда, която човекът отново си поставя, за да се върне към варварството.“²⁶ Или:

„Изглежда обаче, че желанието да се прави всичко обект на рационален контрол, ..., е по-скоро злоупотреба на разума, базирана върху една погрешна концепция за неговата сила, и като резултат води към разрушаване на свободната игра на многото умове, върху която се поддържа растежът на разума. Верният рационален инсайт за ролята на ума, изглежда, сочи, че една от най-важните негови употреби е разпознаването на собствените граници на съзнателен контрол."27

В основата си верни, тези мисли за социалния разум не са чужди дори на много представители на глобалните социални технологии. Ако не разполагаме с ясна интуиция или критерий за границата, за която става дума, такива разсъждения остават безполезни за либералите точно толкова, колкото и за социалистите: и едните, и другите, управлявайки обществото, творят съзнателен ред и някаква форма. Реформаторът, който трябва да изведе страната от криза, малко ще се утеши от мисълта, че няма право нищо да предприема, освен да запазва законите и да разгърне в техни рамки условия за пълна свобода на всички възможни предложения и нови практики. Следователно остава проблемът за статуса на „социалните технологии“ – кои социални технологии са „добри“ по принцип и кои са „лоши“. Този проблем стои с най-голяма острота днес пред всички страни от Източна Европа, които са решили да подобряват социализма.

Във всички случаи „здравата рационалност“ се създава в проблематична ситуация, а не в „лабораторията“ на интелекта и въображението. Разумен изход от всеки проблем сигурно съществува, но не съществува разумно предписание,

25 Hayek, F. A. *Der Weg zum Knechtschaft*, 1952, 104-105.

27 Hayek, F. A. *Misbrauch und Verfall der Vernunft*. Frankfurt am Main, 1956.

25 Hayek, F. A. *Studies in Philosophy, Politics and Economics*. London, 1967.

35

обхващащо успешно цели вериги от винаги уникални проблеми. Автентичните решения са решения *на място* на задачи, дефинирани задължително чрез конкретните термини на ситуацията, нуждите и самоопределящите се лични воли. Включително и реформите. Автентично дефинира проблемите само онзи, който е призван да ги решава и е отговорен за това решение, носейки последствията му.

Диалектиката на социалистическата практика може да разреши парадоксите, в които неизбежно се заплита поради особеностите на научния и реалния социализъм *като такъв*. Това изисква скъсване с целия товар ненужна схоластика и цялата „традиция“ на демиургично „създаване на нов свят“, *връщане към великите традиции и ценности на цивилизацията* и търсене на ценностите на социализма в контекста на тези базови ценности, балансиране на *реформи и независими движения* по такъв начин, че постепенно да се еманципира свещеното човешко Его, винаги оставащо *отвъд всяко създаване като това, което създава*. Другият вариант е да се движим към задълбочаване на скритите и открити конфликти на нашето общество, творейки нови форми на парадоксална мисъл и практика.